

УДК 811.161.2'246.2'27:35.08

**ПЕРЕМИКАННЯ КОДІВ У РОЗМОВНОМУ
МОВЛЕННІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ ПОЛТАВЩИНИ –
КООРДИНАТИВНИХ БІЛІНГВІВ**

Віра Шелудько

аспірантка,

Інститут української мови НАН України Київ, Україна

vero4ka394@ukr.net

АНОТАЦІЯ. Проаналізовано результати соціолінгвістичного анкетування 240 державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, які позиціонують себе як координативні білінгви і мешкають на Полтавщині. Охарактеризовано мовну поведінку таких спеціалістів під час фахового, родинного та позародинного спілкування за умов вимушеної українсько-російської двомовності. Підтверджено прагнення держслужбовців використовувати навперемінно дві мови. Приділено увагу мовній стійкості службовців у різних комунікативних ситуаціях. З'ясовано готовність державних службовців Полтавської області змінити мову відповідно до мови співрозмовника, а також розглянуто інші причини перемикання кодів в їхньому усному мовленні.

Ключові слова: білінгвізм, фахове спілкування, перемикання кодів, суржик, інтерференція.

**ПЕРЕКЛЮЧЕНИЕ КОДОВ В РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ
ГОССЛУЖАЩИХ ПОЛТАВЩИНЫ –
КООРДИНАТИВНЫХ БИЛИНГВОВ**

АННОТАЦИЯ. Проанализированы результаты социолингвистического анкетирования 240 государственных служащих и должностных

лиц местного самоуправления, которые позиционируют себя как координативные билингвы и живут на Полтавщине. Охарактеризовано языковое поведение таких специалистов во время профессионального, семейного и внесемейного общения в условиях вынужденного украинско-русского двуязычия. Подтверждено стремление госслужащих использовать попеременно два языка. Уделено внимание языковой устойчивости служащих в различных коммуникативных ситуациях. Установлена готовность государственных служащих Полтавской области сменить язык в соответствии с языком собеседника, а также рассмотрены другие причины переключения кодов в их устной речи.

Ключевые слова: билингвизм, профессиональное общение, переключение кодов, суржик, интерференция.

CODE-SWITCHING IN CONVERSATION OF PUBLIC SERVANTS AS COORDINATE BILINGUALS IN POLTAVA REGION

ABSTRACT. The present paper is about results of the sociolinguistic questioning of 240 public servants and individuals of the local self-government that determine themselves as coordinate bilinguals and that live in Poltava region. Language behavior of such specialists in the professional, family and non-family communication in conditions of forced Ukrainian-Russian bilingualism was characterized. It was confirmed the public servants' striving for using two languages interchangeably. Attention was paid to the employees' language stability in different communicative situations. It was determined the willingness of public servants in Poltava region to change language according to the interlocutor's language as well as it was considered other factors of switching codes in their speech.

Key words: bilingualism, professional communication, code-switching, the mixed Russian-Ukrainian dialect, interferences.

Вступ

Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування – представники бюрократичної еліти, які мають бути взірцем для пересічних громадян у плані дотримання законів, зокрема й стосовно використання державної мови. Попри це держслужбовці та посадові особи місцевого самоврядування нерідко послуговуються ще й російською мовою не тільки в особистому спілкуванні, яке не може бути регламентовано законодавчо, але й у процесі виконання службових обов'язків і не лише у комунікативно обґрунтованих випадках, що вказує на потребу глибшого вивчення самої ситуації, аналізу її причин і пошуку шляхів корекції. Питання перемикання кодів у сучасному

українському мовознавстві вивчають у контексті дво- та багатомовності, проте в аспекті білінгвізму державних службовців ці питання не були досліджені. Ретельне вивчення внутрішніх мотивацій перемикання кодів є передумовою корекції мовних переваг у професійній сфері.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз причин перемикання кодів в усному мовленні державних службовців Полтавщини – координативних білінгвів.

Матеріали дослідження

За допомогою стихійної вибірки було проведено анкетування 307-ми держслужбовців та посадових осіб місцевого самоврядування Полтавщини (Миргородської районної державної адміністрації, Полтавської обласної державної адміністрації та Полтавського виконавчого комітету міської ради), яка входить до регіону, мова якого лягла в основу сучасної української літературної мови.

Результати емпіричного дослідження

Отже, в результаті дослідження було встановлено, що 240 опитаних (78,2%) позиціонують себе як координативні білінгви, вказуючи на вільне володіння українською та російською мовами, серед яких 89,1% активно використовують обидві мови. Рівень освіти опитаних держслужбовців (69,6% – вища освіта, 26,7% – дві вищі освіти, 2,9% – середня спеціальна) дає підстави припустити, що вони «мають два набори смислових одиниць і два способи їх вираження, по одному для кожної мови» (Grosjean, 2001: 14) за умов вимушеного українсько-російського білінгвізму, тобто усвідомлюють, де закінчується одна мова і починається інша.

В усному професійному спілкуванні опитані використовують з урахуванням ситуації обидві мови з відвідувачами (39,6%), колегами (за офіційних – 28,8%, за неофіційних умов – 27,9%), начальником (19,1%), на засіданнях (16,2%). Це той відсоток держслужбовців, які вказують на постійний перехід з мови на мову відповідно до мови співрозмовника, комфорту та власних мовних переваг. Вони, наприклад, можуть підтримувати тільки українськомовне спілкування на засіданні (76,3%) чи з начальником (73,8%), але з відвідувачами та колегами або

навперемінно послуговуватися двома мовами, або переходити на російську мову (таблиця 1). Показником такої тенденції є те, що значно менший відсоток державних службовців використовує українську мову з відвідувачами (58,3%) та колегами (60,8%) (Див.: табл. 1).

Таблиця 1

Мова реального та бажаного усного професійного спілкування (%)

		Українська	Російська	Залежно від ситуації	Без відповіді
З колективом	реальна	60,8	10,0	28,8	0,4
	бажана	62,9	0,8	35,5	0,8
З керівником	реальна	73,8	6,7	19,1	0,4
	бажана	72,1	-	27,1	0,8
З відвідувачами	реальна	58,3	1,7	39,6	0,4
	бажана	54,6	-	44,1	1,3
На засіданні	реальна	76,3	0,8	16,2	6,7
	бажана	72,9	-	21,7	5,4

Наявність двомовності на засіданні, де учасники комунікативного процесу говорять українською (76,3%), російською (0,8%) та обома (16,2%) мовами, вказує, що державні службовці активно використовують дві мови для сприйняття чи продукування інформації. Навіть за умов, коли державний службовець, на його думку, з відвідувачами використовує тільки українську (58,3%) чи російську (1,7%) мови, насправді, він не може повністю відмовитися від активації двох мов одночасно. Таке перемикавання кодів відбувається не завжди свідомо, але 62,1% опитаних держслужбовців Полтавщини розуміють, що в їхньому професійному спілкуванні часто допомагає знання російської мови, а 19,6% стверджують, що рідко, але допомагає.

Бажана мова спілкування на державній службі засвідчує прагнення державних службовців підвищити показник перманентної двомовності у всіх сферах професійної комунікації за рахунок зменшення передусім російськомовного (на 5,5 – 8%) і значно меншою мірою суто українськомовного (на 1,7 – 4,7%) спілкування. У середині колективу інформанти прагнуть навіть збільшити частоту українськомовного спілкування. Як бачимо, відсоток держслужбовців, які відчують дію законодавства, незначний через компромісність мовної політики.

Цілком зрозумілою за таких умов є готовність 67,1% опитаних українських державних службовців у процесі фахового спілкування з українськомовним співрозмовником перейти з української мови на російську, якщо до розмови долучається російськомовна особа. З усієї кількості опитаних тільки 28,8% держслужбовців – координативних білінгвів (Див.: табл. 2) мають стійку позицію щодо використання у професійному спілкуванні лише української мови і за умови, що до розмови приєднується російськомовна особа, продовжать бесіду українською мовою.

Таблиця 2

Готовність змінити мову відповідно до мови співрозмовника (%)

	так		ні
	За будь-яких умов	Залежить від статусу особи	
українську мову на російську	35,5	31,6	28,8
російську мову на українську	79,6	25,0	14,2

Позитивною тенденцією є готовність 79,6% опитаних змінити російську мову на українську за умов долучення до комунікативного процесу українськомовної особи. При цьому відсоток тих держслужбовців, які під час перемикавання коду опікуватимуться статусом російськомовного співрозмовника (31,6%), є вищим за показник тих, які опікуватимуться статусом українськомовного (25,0%).

Відсоток опитаних, які не перейдуть з російської мови на українську у процесі фахового спілкування відповідно до мови співрозмовника (14,2%), перевищує навіть показник тих, хто вказує російську мову мовою комфорту (8,6%). Ймовірно, що така кількість працівників зі стійкою позицією щодо використання російської мови на держаній службі частково існує за рахунок тих, для кого комфортні обидві мови (50,0%).

Ті самі опитувані значно рідше використовують обидві мови в родинному спілкуванні: з матір'ю (9,6%), батьком (10,4%), дружиною / чоловіком (15,4%), дітьми (15,9%), порівняно з людьми, з якими вони мало знайомі або незнайомі (з іншими родичами – 32,9%, із сусідами – 35,8%, в магазині – 38,3%, у поліклініці – 37,5%). Зміна мови у розмові з членами сім'ї може залежати від емоційного настрою комунікантів, теми спілкування

та лексичного запасу, а з малознайомими та незнайомими – від мовних уподобань та мови співрозмовника (Див.: табл. 3).

Таблиця 3

Мова спілкування в родині (%)

	З матір'ю	З батьком	З дружиною / чоловіком	З дітьми	З іншими родичами
Українською	42,0	32,5	36,7	42,0	35,4
Російською	15,0	14,2	17,1	11,7	12,9
Залежно від ситуації	9,6	10,4	15,4	15,9	32,9
Суржик	15,9	12,5	12,9	9,6	15,0
Без відповіді	17,5	30,4	17,9	20,8	3,8

Важливим показником є відсутність у великій кількості анкет відповіді на питання про мову спілкування з матір'ю, батьком, дружиною / чоловіком, дітьми. Таке переважно відбувалось, якщо державний службовець вже або ще не мав когось із зазначених членів сім'ї на момент заповнення анкети. Зокрема, відсутність матері / батька / дружини / чоловіка / дітей (робимо припущення на основі того, що відсоток тих, хто залишив питання без відповіді щодо використання мови з іншими родичами, сусідами тощо, є значно меншим) у частини інформантів є одним із факторів нерівномірного розподілу показників використання мов у родині. Хоча дані про використання української та російської мов з різними членами сім'ї (Таблиця 3) також засвідчують, що мова спілкування в родині теж залежить від мови співрозмовника. Ймовірно, пари, які зустрілись у двомовному українсько-російському середовищі, зазвичай продовжують за інерцією користуватися двома мовами і в подальших родинних стосунках, намагаючись не перейматися мовним управлінням сім'ї та бути ліберальним демократом щодо мовних практик свого партнера.

Отже, якщо партнери протягом тривалого часу використовують різні мови, то взаємовплив мов очевидний і виявляється на різних рівнях мовної системи (фонетичному, лексичному, фразеологічному, граматичному тощо). За таких неоднорідних мовних ситуацій у двомовних родинях державних службовців природними є відносно постійні інтерферентні явища, які вони схильні інтерпретувати як суржик. У більшості випадків державні службовці виходять з побутового розуміння суржику як будь-якого мовлення з явищами інтерференції. Проте, людина, яка є координативним білінгвом, не може бути носієм суржику.

Суржик репрезентує такий «тип мовної поведінки, що на шкалі мовних змін перебуває на протилежному від координативного, або збалансованого, білінгвізму полюсі» (Масенко, 2011: 64). Поняття суржику та координативного білінгвізму є взаємовиключними. Будь-яке просторічне мовлення з інтерференцією інформанти кваліфікують як суржик.

Отже, на думку самих держслужбовців, суржиком з матір'ю (15,9%) та батьком (12,5%) свідомо послуговуються частіше, ніж обома мовами залежно від ситуації (таблиця 3). Але насправді тут радше йдеться не про суржик, а про українську мову з більш чи менш помітним інтерферентним впливом російської, і це підтверджує безпосереднє спостереження за їхньою мовною практикою.

Загалом 42,0% опитаних держслужбовців говорять до своїх дітей українською мовою. Цей показник є співмірним з відсотком тих державних службовців, які спілкуються українською зі своєю матір'ю. Проте, якщо надалі порівнювати співвідносність вибору мови під час спілкування з матір'ю та дітьми (таблиця 3), ми помітимо, що полтавські держслужбовці (15,9%) віддають перевагу двомовності і в родинному спілкуванні, привчаючи своїх дітей до українсько-російського білінгвізму та перманентного перемикання кодів.

У позародинному спілкуванні опитувані також вказують, що використовують суржик у різних комунікативних ситуаціях із сусідами (16,7%), у магазині (10,4%), в поліклініці (7,9%), на роботі за неофіційних умов (4,2%), що пояснюється невимушеним характером ситуації спілкування або мовою співрозмовника та бажанням «відчути себе «лінгвістично своїм» (Ставицька, Труб, 2007: 110). Проте, перемикання кодів за таких умов відбувається частіше за змішування (Див.: табл. 4).

Таблиця 4

Мова позародинного спілкування за неофіційних умов (%)

	З сусідами	У магазині	У поліклініці	На роботі
Українська	35,4	37,9	42,9	60,8
Російська	9,2	8,8	8,8	3,8
Залежно від ситуації	35,8	38,3	37,5	27,9
Суржик	16,7	10,4	7,9	4,2
Без відповіді	2,9	2,5	2,9	3,3

Найчастіше перемикання кодів державні службовці пояснюють мовою співрозмовника (57,9%), необхідністю цитування (22,9%), темою спілкування (12,5%), рідше – зміною виконуваної соціальної ролі, нестачею лексичного запасу та іншими причинами, серед яких переважно вказують такі: 1) звичка розмовляти суржилом; 2) залежно від ситуації; 3) необхідністю; 4) різними; 5) «щоб людина мене зрозуміла»; 6) неможливістю з боку російськомовного співрозмовника зрозуміти українську мову.

Зміну виконуваної соціальної ролі як фактор, який впливає на перемикання та змішування кодів, відзначило лише 5,0% осіб. Проте, якщо порівняти дані анкетування, зміна соціальної ролі (підлеглий, колега, батько / мати, чоловік / дружина, дитина, сусід, покупець, пацієнт тощо) є однією з провідних причин зміни мови спілкування з урахуванням мови співрозмовника. Зокрема намагання держслужбовців уникати інтерференції й контролювати своє мовлення у процесі неофіційного спілкування з колегами та начальником (таблиця 4) можемо пояснити зміною тієї ж ролі.

Висновки

Отже, для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування Полтавської області характерним є перемикання кодів (навперемінне послуговування українською та російською мовами) почасти з ознаками інтерференції. Під час фахової комунікації опитувані залежно від мови співрозмовника, мовних преференцій і мовного режиму установи використовують українську та російську мови. У родинному спілкуванні державні службовці рідко переймаються мовними практиками інших членів сім'ї і намагаються їх не контролювати. Українсько-російська двомовність побутує у всіх сферах спілкування держслужбовців Полтавщини. Усі комунікативні процеси відбуваються за звичкою, лише невеликий відсоток державних службовців має стійку позицію щодо використання української мови. Це свідчить про необхідність підвищення мовної компетенції та формування мовної свідомості сучасних українських державних службовців, посилення вимог до рівня володіння державною мовою для кандидатів на відповідні посади тощо.

Література:

- Масенко, Л. (2011). Суржик: між мовою і «язиком» / Л. Масенко. – К. : Видавн. дім «КМ Академія», 2011. – 135 с.
- Ставицька, Л. (2007). Суржик: міф, мова, комунікація / В. Труб, Л. Ставицька // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / Ін-т укр. мови НАН України ; ред. Л. Ставицька. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ. – С. 31-120.
- Grosjean, F. (2001). Bilingualism, Individual. *Concise encyclopedia of sociolinguistics* / Ed. R.E. Asher. – Amsterdam – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo : Elsevier, (pp. 10-16).

References:

- Masenko, L. (2011). *Surzhik: mizh movoiu i «yazykom»* [The mixed Russian-Ukrainian dialect: between «mova» and «yazyk»]. Kyiv : Vydavn. dim «KM Akademija» [in Ukraine].
- Stavytska, L. & Trub, V. (2007). *Surzhik: mif, mova, comunicatsiia* [The mixed Russian-Ukrainian dialect: the myth, language, communication]. L. Stavytska (Eds.) *Ukrainsko-rosijska dvomovnist. Lingvosotsioculturalni aspecty – Ukrainian-Russian bilingualism. Linguo-socio-cultural aspect: proceedings of the scientific papers* (pp. 31-120). Kyiv : Univ. vyd-vo PULSARY [in Ukraine].
- Grosjean, F. (2001). Bilingualism, Individual. *Concise encyclopedia of sociolinguistics* / Ed. R. E. Asher. – Amsterdam – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo : Elsevier, 2001. (pp. 10-16).
-

Поштова адреса установи:
Національна академія наук України,
Інститут української мови,
вул. Грушевського, 4
м. Київ,
01001

Стаття надійшла до редакції 04.11.2015